

Оригинални научни рад
Берислав Благојевић*

ИСТРАЖИВАЊЕ ТЕРИТОРИЈА И ТЕРИТОРИЈАЛНОСТИ У САВРЕМЕНОЈ ГЕОГРАФСКОЈ НАУЦИ

Апстракт: Циљ овог рада је да укаже на комплексност, значај и тенденције проучавања територија и територијалности у савременој географској науци.

Кључне ријечи: Територија, територијалност, границе, идентитет, географска наука

Увод

Термини „територија“ и „територијалност“ се данас користе у бројним географским дисциплинама међу којима предњаче политичка и културна географија. Да би се појам „територија“ лакше одредио, неопходно га је најприје разликовати од термина „простор“. Разлика између појмова „простор“ и „територија“ је у томе што се појам „територија“ одликује конкретностима, координатном одређеношћу и што се односи на апсолутни (тродимензионални) простор површине Земље. „Територију“ бисмо могли дефинисати као дио копнене површине са природним и антропогеним својствима и ресурсима који чине просторну базу друштвене дјелатности¹.

Географска наука је преузела појам „територија“ из биолошких наука. С обзиром на комплексност овог појма, могуће га је сагледати на неколико нивоа. Територија је, према једном становишту, легално ограничен простор који припада сувереној држави. Међутим, у бихеивиоралном контексту се територија може посматрати као простор који је у вези са индивидуама и групама и њиховим активностима². Из овога проистиче да територију можемо уочити и дефинисати у различитим просторним нивоима,

* Студент постдипломских студија ПМФ-а, Одсек географије, Бања Лука.

¹ Грчић, Мирко: *Теоријско-методолошка питања политичке географије*, Зборник радова, свеска XLVII, Географски факултет, Београд, 1997. стр. 40;

Грчић, Мирко: *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000. стр.153

² Goodall, Brian: *Dictionary of Human Geography*, Penguin Books, London, England, 1990. стр 468

од локалног (приватна кућа, посјед), до државног, па и надржавног (територија Европске Уније). Такође, можемо говорити о различитим врстама територија, као што су државне, етничке, политичке, територије унутар градова које се издвајају на бази етничке сегрегације, социјалног статуса, територије на којима се распростире нека религија и тако даље. За будућа географска истраживања је битно уочити да се са термином „територија“ веома снажно везују и појмови као што су „држава“, „нација“, „етнија“, „границе“, „идентитет“, „суверенитет“ и други, који значење територије додатно усложњавају.

Појам територијалности је такође комплексан и вишеслојан. Људска територијалност, било да се ради о појединцима или о групама, се посматра са два различита аспекта и то са биолошког (генетичког) аспекта са једне, те социјално-политичког са друге стране.

Биолошки и генетички приступ територијалности

Биолози су се међу првима почели бавити питањима територијалности проучавајући одређене животињске врсте, најчешће птице и сисаре. Закључак ових истраживања је да територијалност представља природни феномен, односно, нагон да се дефинише територија за парење и сакупљање хране³.

Уколико се људска територијалност посматра са овог становишта, јасно се може уочити биолошки детерминизам који а priori одбацује утицај ширег социјалног, културног, политичког и економског окружења на понашање људи. Према биолошком и генетичком приступу, људска територијалност и понашање уопште само су израз урођених карактеристика, односно генетског материјала којег носимо у себи. Заступници биолошког детерминизма сматрају да је потреба за простором урођена особина свих живих врста на Земљи, па тако и људи. Из овога проистиче да је могуће повући паралеле између људског понашања и понашања животиња, као што је, рецимо, случај у одбрани територије. Наиме, према овом схватању, људи/животиње на некој територији имају урођену, од природе дату потребу, да бране ту територију у случају да иста буде нападнута од стране других људи/животиња⁴.

Евидентно је, међутим, да биолошко-генетички приступ не може да објасни бројне феномене везане за територију и територијалност. Овај приступ, који је у својој основи редукционистички, не даје одговоре на сложена питања:

- Зашто неку територију сматрамо “својом“, а неку другу не?

³ Mayhew, Susan: *A Dictionary of Geography*, second edition, Oxford University Press, New York, 1997. стр.414-415

⁴ Bufon, Milan: *Problematika teritorijalnosti v politični in kulturni geografiji*, Geografski Vestnik br.71, Ljubljana, 1999. стр. 92;

Berge, ten B.J. and T.T. de Jager: *Territory and Territoriality*, January 2006. доступно на: <http://www.ru.nl.socgeo.htm/files/geoapp/Werkstukken/Territory.pdf> стр. 5

- Зашто постоје симболичке територије (важне из, рецимо, религиозних или историјских разлога), када оне не морају имати значај за исхрану или репродукцију?

- Зашто постоји дубока повезаност етнија и нација са одређеним територијама?

- Откуда границе између државних територија кад оне нису производ „дат од природе“?

Људска територијалност је, према томе, много комплекснија појава него што се наизглед чини. Због тога се људска територијалност мора сагледати не само са лимитирајућег биолошког аспекта, већ и са ширег социо-политичког аспекта.

Социјално-политички приступ територијалности и територији

Социо-политичка теорија претпоставља да су људска територијалност и људско поимање територије условљени социо-политичким, културним и економским аспектима, а не искључиво биолошким поривима и нагонима. Дакле, према овом приступу, феномен људске територијалности није природан и урођен, већ је стечен.

Географи који су писали и пишу о територији и територијалности, у основи прихватају поставке социјално-политичког приступа истичући друштвену и културну конструкцију територија, те моћ као дио те конструкције. Друштвена конструкција територије почива на чињеници да је територија сама по себи пасивна и да јој смисао и значај дају управо људска (социјална) убјеђења и активности. Дакле, територија није, она постаје у друштвеном процесу у којем су друштвени простор и активност нераздвојни. Територијални системи тако и настају интеракцијом природних елемената, становништва, људских активности и материјализованих ефеката људског рада⁵.

Везе између моћи и територије видљиве су чак и из етимолошког угла. Обично се настанак термина „територија“ везује за ријеч „terra“ (Земља), али уколико се остави могућност да „територија“ потиче од „tegere“ (уплашити, преплашити), веза између моћи и територије постаје очигледна. Због тога је територије могуће посматрати као израз односа моћи, а територијалност као стратегију коју људи користе да би, контролишући неко подручје (територију), контролисали људе, ресурсе и објекте који се ту налазе. Територијалност, према томе, можемо посматрати и као примарни географски израз моћи⁶.

Социо-политички приступ омогућава да се значај територије и територијалности сагледа и у контексту држава, економија, стратегија, нација, етнија и друго. Територија је услов без којег нити једна држава не

⁵ Radovanović, Milovan: *Geografski prostor i društveno-istorijski proces*, Jugoslovenski geoprostor, CMU, Beograd, 1989. str. 10

⁶ Paasi, Anssi: *Territory* (Chapter 8) in *A Companion to Political Geography*, Blackwell Publishing, Oxford, 2003. стр. 110-111

може да постоји. Уколико држава није територијално дефинисана, њена је моћ у најбољем случају, лимитирана и под сталном опасношћу⁷. Потврда овог става се може пронаћи на примјеру неких држава западног Балкана, нарочито Србије. Све док Србија не буде јасно дефинисана у територијалном смислу, њена моћ ће бити ослабљена, како на унутрашњем, тако и на спољашњем нивоу.

Упркос томе што се све чешће говори о детериторијализацији и ретериторијализацији као о процесима који умањују значај територијалне државе у постмодерном, глобализованом свијету, евидентно је да је управо територијална држава са јасно дефинисаним границама и суверенитетом још увијек главни играч у геополитичкој утакмици⁸. Наиме, данас на политичкој карти свијета постоји готово двије стотине држава, које као територијално дефинисани субјекти могу ступати у међудржавне односе. Ови субјекти могу формирати економске, политичке, војностратешке или војнобезбједносне савезе, али основа ових савеза остаје територијална држава.

Територија је, са свим својим одликама (положај, величина, структура и друго) веома важна у војностратешком смислу, а незамјењива је као ресурс у економском погледу. Исто тако, територија и територијалност имају немјерљив значај по питању безбједности и контроле. Човјек има потребу за безбједношћу, а ту потребу може да испуни само територија у којој се он осјећа безбједно, било да је ријеч о кући (на микро нивоу) или о држави (на макро нивоу). Значај територије за безбједност се могао видјети за вријеме ратних дешавања на простору бивше СФР Југославије. Људи чија је безбједност била угрожена мигрирали су на територије гдје су се осјећали сигурно. Тако су Хрвати из Босне и Херцеговине углавном одлазили у Хрватску, а Срби из Хрватске, Босне и Херцеговине и са Косова и Метохије у Србију, дакле на територију гдје су се осјећали безбједно.

Да би одређену територију још детаљније дефинисали, за њу можемо рећи да припада некој етници, нацији или религији. Идеална ситуација је када се државна и национална територија углавном подударају. Такав примјер представља Словенија. Постоје, пак, државе које се дијеле на субдржавне територије (формалне и неформалне) које се издвајају према етничком или конфесионалном принципу. Босна и Херцеговина је примјер државе која је подијељена на више или мање компактне етничке и вјерске територије. Међутим, на западном Балкану можемо уочити и државе чије

⁷ Johnston, Ron: *On States and Territories*, The Arab World Geographer/Le Géographe du monde arabe, Vol. 8, No 3, AWG, Toronto, 2005 стр. 161

⁸ Опширније: Agnew, John: *Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics*, Annals of the Association of American Geographers 95 (2), 2005, Blackwell Publishing, Oxford, стр. 437-461;

Vollaard, Hans: *Europeanisation and Political Territoriality*, Paper presented at the ECPR-YEN Standing Group on Europeanisation/ CEVIPOL - ULB, Brussels, 28. January, 2005, стр. 1-21 доступно на: http://www.essex.ac.uk/ECPr/paper/archive/hans_vollaard.pdf.pdf ;

Brenner, Neil: *Beyond state-centrism? Space, territoriality, and geographical scale in globalization studies*, Theory and Society 28, Kluwer Academic Publishers, 1999. стр. 39-78.

националне и државне границе углавном коинцидирају, али се унутрашње религијске територије издвајају. У Албанији се могу издвојити територије са већинским православним Албанцима, те оне са већинским католичким и муслиманским Албанцима.

Територија може, поред економских, војностратешким и безбједносних ефеката, имати и историјске, психолошке и симболичке консеквенце и ефекте. Косово и Метохија су, на примјер, територије које за Србе имају посебан значај у историјском, културном и нарочито вјерском смислу.

Територија је, дакле, полидимензионалан појам који је у вези са бројним појавама у социо-политичком контексту. Она је присутна у широком распону просторне скале, од куће, огњишта, преко општине, регије, етничког и националног простора, до државе и супрадржавних војних и економских конструкција. Територије су промјењиве у простору и времену. Као производ људских активности, идеја и убјеђења, оне настају, мијењају се, модификују и трансформишу, гасе и нестају. Територијалност, према томе, можемо схватити и као организовање простора да би се истом дао смисао, односно, као сложен процес који на више нивоа повезује друштво и простор.

Територија, границе, идентитет и осјећај мјеста

Везе између територија, граница и идентитета је могуће пратити кроз цјелокупну историју човјечанства. Још од првобитних људских заједница, територија је представљала ексклузиван простор за припаднике одређене групе људи која је ту била настањена. Границе као јасно дефинисане линије нису постојале, али су ипак биле реалност која је одвајала „једне“ од „других“. И данас се слична ексклузивност територије може уочити у појединим квартовима градова, или у израженим локалним идентитетима и етноцентричношћу појединих насеља, али и на регионалном, етно-територијалном и државном нивоу. Дакако, данас се правним регулативама настоје елиминисати појаве таквих територија које припадају само одређеном кругу људи, друштвеном слоју или етници, али у стварности је ексклузивност територија још увијек присутна.

Примарно питање које се намеће јесте како објаснити дубоку повезаност људи и њихових идентитета са одређеном територијом. Такође је значајно покушати објаснити начин преношења лојалности, патриотизма и идентитета са локалног нивоа на друге територијалне системе.

При објашњавању ових питања потребно се ослоњити на премису да су територијална држава и етничка територија сачињени од мјеста. Према овом становишту произашлом из социјалне теорије, мјеста су много више од просторне јединице која служи за утврђивање и проучавање разних одступања на локалном и регионалном нивоу у односу на државни. Мјесто, као дио веће територије, има објективну и субјективну димензију. Објективна димензија би била то да мјесто представља физички оквир гдје се друштвени односи конституишу и одигравају. Друга, субјективна

димензија је оно што се назива „осјећај мјеста“. Осјећај мјеста представља идентификовање појединца са одређеним мјестом које настаје током времена. Претпоставимо ли да се осјећај мјеста јавља и у другим мјестима која се додирују и која су повезана у већи територијални систем, јасно је да се овај „осјећај“ може пресликати на регионални или државни ниво. Овај процес који можемо назвати просторном социјализацијом, појединце и колективитете социјализује као чланове специфичног, територијално ограниченог просторног ентитета⁹.

Са психолошког аспекта се „осјећај мјеста“ може повезати са локал-патриотизмом, или љубави према завичају. Човјековом везивању за одређену средину доприноси и то што је човјек склон да неке догађаје (дјетињство, пријатељства, формирање породице, и слично) који су се десили ставља у просторни контекст и да се на тај начин веже за тај простор не само због њега самог, већ и због онога доживљеног у њему. Зато се може рећи да је локал-патриотизам („осјећај мјеста“) једини аутентични облик патриотизма који је универзалан у оној мјери у којој су сви људи локал патриоте¹⁰.

Патриотизам у смислу љубави и оданости према некој држави је промјењив пошто и државе настају, мијењају се и нестају. Осим тога, патриотизам као такав није самоникао као локал-патриотизам, већ за њега може рећи да се он понављањем учи, при чему образовни систем, обиљежавање и истицање државних празника и симбола као што су химна, застава и слично, имају пресудан значај. Ипак, функција осјећаја мјеста као везивног ткива неког већег територијалног система није занемарљива. Уколико се осјећај мјеста као примарно територијални идентитет сагледа у контексту етничког или националног идентитета, постаје очигледно да осјећај мјеста са етничким и националним идентитетом представља средство помоћу којег се врши спајање појединих мјеста у етничке/ националне територије. Да би етничка територија била дефинисана, цјеловита и компактна, неопходно је да се етнички идентитет „угради“ у саму територију јер на тај начин етница постаје нераскидиво везана за ту територију. Ово се постиже сагледавањем разних елемената, као што су заједничка култура, језик и историја, кроз територијалне оквире. Другим ријечима, територија на којој се, рецимо, говори македонски језик и гдје се људи осјећају Македонцима, јесте *de facto* македонска етничка територија.

Наравно, етничка територија не мора (то је најчешће и случај) да се подудара са државном територијом, па се ни етничке границе не морају подударати са државним. Ово је нарочито изражено на западном Балкану гдје се етничке и државне границе преплићу и стварају предуслове за нове конфликте и/или територијалне подјеле. Најновији процес територијалног

⁹ Etherington, John: *Nationalism, National Identity and Territory – The Case of Catalonia*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Juny, 2003. стр. 38-39;

Paasi, Anssi: *Nationalizing Everyday Life – Individual and Collective Identities as Practice and Discourse*, Geography Research Forum, Vol. 19, 1999. стр. 4

¹⁰ Kecmanović, Dušan: *Racionalno i iracionalno u nacionalizmu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2004. стр. 130-133

редефинисања западног Балкана је почео 1990. године и још увијек није завршен. Разградња бивше СФР Југославије и државне заједнице Србије и Црне Горе одлично илуструју везе између етничког идентитета и граница. Јачање етничког идентитета, (националне) свијести и осјећаја припадности одређеној етници коинцидира стварању нових граница. Ово потврђује да се идентитет и границе не могу посматрати одвојено.

Границе су историјске конструкције и као такве су историјски промјењиве. Границе личног посједа, регије, етнице, државе, културно-цивилизацијских утицаја – све оне почивају на дихотомији „Ми“ и „Они“ и све се мијењају у времену, с тим да се најчешће границе мањих територија мијењају брже од граница већих. Било да је ријеч о формалним или о неформалним, границама је својствено да са једне стране представљају баријеру, линију разграничења између „Нас“ и „Њих“, а са друге стране да представљају простор преко којег се врше комуницирање и размјена идеја, добара и услуга. За западни Балкан је карактеристично да се границе неке територије или државе могу понашати различито у односу на окружење, односно, могу бити строге линије разграничења, или пак линије преко којих се врши жива размјена и комуникација. Западна Херцеговина са доминантном хрватском већином има веома порозну границу са сусједном Хрватском, без обзира што је та граница заправо државна граница између Босне и Херцеговине и Хрватске. Слична је ситуација и са истоком Републике Српске који се наслања на Србију и Црну Гору. Албанија такође има лабаве границе према сусједним пограничним областима гдје албанско становништво чини већину. Ово се прије свега односи на Косово и Метохију, али и на западне дијелове Македоније. Лабилност граница на западном Балкану са једне, те њихова ригидност са друге стране, упућују на то да питања националних мањина, етничких и државних граница и територија нису ни изблиза ријешена.

Нема сумње да су питања територијалности, граница и идентитета веома повезана. Неријетко се наглашава да су границе значајније од идентитета: „... кључни проблем истраживања постаје етничка граница која дефинише групу, а не културни материјал који ова потоња садржи. Поменуте границе на које треба да обратимо пажњу су, наравно, друштвене границе, мада у исти мах могу имати и територијалну основу“¹¹.

Проблематика граница, осјећаја мјеста, идентитета и територијалности нарочито заокупља пажњу научника и теоретичара када се иста посматра са аспекта глобализације. Иако велики број научних радника сматра да разни облици глобализације (економски, политички, социолошки, културни и други) мијењају или чак бришу улогу граница и идентитета, мишљења смо да се у пракси дешава управо супротно. Важност етничког и културног идентитета, као и (етничких) граница данас можемо видјети широм свијета, па и у уједињеној Европи у којој бројне етнице покушавају одржати свој идентитет. Штавише, Каталонци, Бретонци, Баски и бројни

¹¹ Putinja, Filip i Žozlin Stref-Fenar: *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997. стр. 222-223

други, на бази свог идентитета интензивно захтијевају аутономију, децентрализацију и регионализацију, чиме се формирају нове границе на субдржавном нивоу, односно, унутар њихових матичних држава¹². Ово потврђује да су етнички идентитет, територија и границе још увијек веома важне категорије које могу узроковати конфликте, иако данас чешће у оквиру државе, него између држава. Можемо, дакле, рећи да је на дјелу парадокс, јер док глобализација има тенденцију културне хомогенизације, заправо долази до све израженије културне хетерогености, а у циљу одупирања културној унификацији¹³. Проблеми западног Балкана који се тичу етничких идентитета, формирања националних држава, граница, мањина, културне и религијске различитости, дакле, не одскачу од свјетских токова у постмодерним друштвима. Међутим, посебна сложеност ових проблема јесте у томе што се они јављају на релативно малом простору на којем егзистира много етнија и држава, које, опет, имају специфичне везе и односе са одређеним историјским и етничким територијама. С обзиром да ни етнија ни држава не могу опстати без територије, разна питања која се односе на везе између становништва и територије, као и државе и територије постају и остају есенцијална.

Модерне технологије и приступ проучавању територија и територијалности

Развојем технологије, нарочито ГИС-а, начињен је квалитативан искорак у истраживању комплексних питања која се односе на територије, територијалност, границе, идентитет, конфликтна подручја и слично. Нове методе и модели истраживања као што су ABIR (Agent-Based Identity Repertoire), Focal Principles for the Homeland, International Borders Through the Application of GIS, COW (Correlates of War)¹⁴ и бројне друге, омогућавају не само бољу анализу постојећег стања, већ и прогнозирање будућности. Наравно, треба имати у виду да се у већини ових метода ради о виртуалним моделима територија, па треба бити пажљив са кориштењем резултата оваквих истраживања јер је географска реалност комплекснија од било које рачунарске симулације. Ипак, употреба савремених технологија у

¹² Опширније видјети: Благојевић, Берислав: *Етнорегионализам у Европи*, Глобус број 30, СГД, Београд, 2005. стр. 95-114.

¹³ Meyer, Brigit and Peter Geschiere /editors/: *Globalization and Identity – Dialects of Flow and Closure*, Blackwell Publishers, Oxford, 1999. стр. 2;

Paasi, Anssi: *The re-construction of borders: a combination of the social and the spatial*, Alexander von Humboldt lecture, University of Nijmegen, The Netherlands, 2001. стр. 6 доступно на: www.ru.nl/socgeo/colloquium/Paasi2.pdf

¹⁴ Опширније: Eidelson, J. Roy and Ian S. Lustick: *National identity repertoires, Territory, and Globalization*, University of Pennsylvania, march 2002. ;

Goemans, H.E.: *Bounded Communities: Territoriality, Territorial Attachment and Conflict*, University of Rochester, October 2005. ;

Starr, Harvey: *Territory, Proximity and Spatiality: The Geography of International Conflict*, Paper prepared for the Annual Meeting of the International Studies Association, February 2003. Portland;

Hensel, R. Paul: *Territory: Theory and Evidence on Geography and Conflict*, in John A. Vasquez ed. "What do we know about war?", Boulder, CO: Rowman and Littlefield, 2000.

истраживању веза и процеса у територијалним системима је неопходна за што боље разумијевање многобројних питања везаних за ову проблематику. Апликативна функција истраживања територија и територијалности уз примјену нових технологија се могла видјети много пута у посљедњих петнаест година, нарочито у електоралној географији, те рјешавању конфликта и територијалних спорова. Савремене технологије су кориштене, рецимо, и у сврхе разграничења зараћених страна у Босни и Херцеговини¹⁵.

С обзиром да се појмови територије и територијалности везују са појмовима државе, етнице/нације, политике, граница, религије, идентитета, осјећаја мјеста и бројним другим, умјесним се чини размишљање о истраживачком приступу овако комплексним проблемима. Очигледно је да питања територија и територијалности првенствено улазе у сферу интересовања географске науке, али дилема је може ли географија са својом теоријско-методолошком основом самостално обављати истраживања ових круцијалних проблема. Сагледавајући комплексност проблематике, морамо закључити да географска наука не може самостално проучавати оваква питања. Интердисциплинарност, која се намеће због саме сложености предмета истраживања, једини је модел који може пружити задовољавајуће резултате. Међутим, географска наука може и треба да има централну функцију у овим истраживањима, као и интегративну функцију у бољој сарадњи између различитих научних дисциплина. Да би се ово остварило потребно је савладати дуализам у географији, помирити искључивости географског детерминизма и индетерминизма, прихватити разне приступе (позитивистички, али и посибилистички и бихејвиорални) и коначно остварити бољу сарадњу између географских дисциплина као што су политичка и културна географија, демографија, бихејвиорална географија, географија становништва и друге. Након рјешавања ових проблема, географска наука може имати примарну и интегративну улогу у истраживању територија и територијалности у оквиру ширег интердисциплинарног приступа, при чему ће постојати сврсисходна комуникација између географских и негеографских (нпр. социологија, етнологија, антропологија, психологија, правне и политичке науке, историја, итд.) дисциплина.

Закључак

Проучавање територија и територијалности на разним нивоима и са бројних аспеката представља широко поље истраживања за савремену географску науку. Истраживања територија и територијалности доприносе актуелизирању географије, а резултати тих истраживања омогућавају географији да буде прогностичка и примјењена у рјешавању бројних

¹⁵ Видјети: Johnson, G. Richard: *Negotiating the Dayton Peace Accords Through Digital Maps* released online 25 February 1999. dostupno na www.usip.org ; Wood, B. William: *GIS as a tool for territorial negotiations*, IBRU Boundary and Security Bulletin, Autumn 2000. стр. 72-79.

питања. Значај ових истраживања се огледа и у томе што се помоћу њих истиче интегративна улога географије у интердисциплинарном приступу, те што подстичу развој и примјену нових технологија, метода, модела и приступа.

С обзиром на бројне позитивне ефекте које истраживања територија и територијалности имају на географију, сматрамо да се у савременој географској науци овим истраживањима треба посветити још већа пажња.